

Keszler Borbála: Írásjeltan. Az írásjel használat szabályai, problémái és története.
Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004. 276 lap

1. Az *Írásjeltan* című mű a magyar nyelvtudományban úttörő jelentőségű, és nem mellékesen különlegesen szép kiállítású felsőoktatási tankönyv.

Iskolai tanulmányainkban, leginkább a magyar helyesírás elsajátítása során ismertük meg a mindennapi fogalmazványainkhoz tartozó írásjeleket, azok helyes használatát. Évek-évtizedek során azonban a megtanult szabályok változtak, és egyre gyakrabban kellett az akadémiai helyesírási

szabályzathoz (AkH.) vagy a Nyelvművelő kézikönyv „Írásjelek, írásjelek és kiejtés, írásképek hangulata, stílushatása” című fejezeteihez tanácsért, eligazításért fordulunk (I–II. Főszerkesztő: Grétsy László és Kovalovszky Miklós. Budapest, 1980, 1031–44). A most megjelent tankönyv nemcsak a ma érvényben lévő szabályokat ismerteti részletesen, hanem az egyes, elsősorban európai népek régi és mai írásjel-használati szokásainak bemutatása mellett a tankönyvből képet nyerünk a magyar írásjelek középkori és újkori történetéről is. A külföldi és magyar szerzők korábban megjelent műveikben az *Írásjeltan* című mű témakörébe tartozó kérdésekkel bőven és részletesen foglalkoznak, ám az egyetemi oktatás céljait és kereteit szem előtt tartva, ez az első magyar nyelvű felsőoktatási tankönyv.

Az előszó, a rövidítések, valamint a történeti részben idézett fontosabb kéziratok és nyomtatványok jegyzéke és a bibliográfia elvezeti az érdeklődőt a könyv használatához. A tankönyv négy nagyobb szöveges fejezetből áll (21–151), továbbá a szöveges részt a történeti anyag szemléltetésére egy-egy korszak kézírataiból, úriszéki irataiból, régi nyomtatványaiából összeállított 137 kiváló minőségű fekete és sok szép színes másolat – gyűjtemény – egészíti ki (171–276). A borítót a Festsztics-kódex egy részlete, a belső oldalon Tinódi Cronikájából látható az Eger vár viadaláról szóló ének másolata, a tankönyv hátsó borítójára Thurzó János boroszlói püspök (1506–1520) gyönyörűen díszített imakönyve egy lapja került.

A *Bevezetés* című fejezetben a szerző helyesen állapítja meg, hogy az írásjeleknek és az írásjeltannak nemcsak a nyelvtanhoz, mondatfonetikához, stilisztikához, helyesíráshoz, paleográfiahoz stb. van köze, hanem végső soron az írásjelek a kultúrtörténetnek is meghatározó részei. E fejezetben villanásnyi képet kapunk az európai és Európán kívüli: így többek között az etióp, kínai, japán, burját, tibeti nyelvekben előforduló különféle írásjelekről és rövid összefoglalást a magyar írásjelhasználat európai, ugyanakkor magyar nemzeti jellegéről is. Az állandó mozgásban-fejlődésben lévő, mégis egységesnek mondható európai írásjelhasználat „igen fontos kultúrtörténeti tény, mely kétségtelenül a területi együtvé tartozás és a közös kulturális fejlődés következménye” (19).

Az írásjelek rendszerének és formai jellemzőinek sok-sok példamondattal szemléltetett pontos leírását kapjuk a tulajdonképpeni írásjelek (pont, vessző, kérdőjel, felkiáltójel stb.) és a ritkábban használatos, azaz a szavakat helyettesítő jelképek (+, =, %, §, a fordíts! és az elektronikus levelek címében használatos „kukac” stb.) felsorolásában (21–9).

2. Az *Írásjeltan* c. tankönyv egy nagyobb fejezete – az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹¹) vizsgálati módszerét követve – arra a kérdésre kívánja megadni a választ, hogy a magyar írásjelhasználatnak milyen szabályai érvényesülhetnek, vagyis „az adott helyzetben szükséges-e írásjel; s ha igen akkor milyen?” (29). A szövegegységek elkülönítésében, a beszélt nyelv sajátosságainak jelölésében, a mondatöbbség és tagmondatok elválasztásában követendő írásjel-használati szabályokat a tankönyv szerzője nemcsak megmagyarázza, hanem a szabályok érvényességének bemutatására bőséggel idéz szövegrészeket, példamondatokat a sajtó, valamint a szépirodalmi és tudományos próza nyelvéből (29–84). E fejezet végén a legújabb, az internetes nyelvhasználat „írszjeleit” is megtaláljuk (85).

3. A tankönyv foglalkozik a szövegtagolás általános történetével, ezen belül tárgyalja az ókori (sumer és asszír-babilóniai, perzsa, krétai, kínai, egyiptomi) szövegtagolás különféle módozatait. Az ókori görög és latin szövegek tárgyalásában nagyobb teret szentel Arisztophanésznek, akinek a nevéhez az intonációs-szünetjelölő írásjelezés alapjainak megteremtése fűződik, továbbá Isodoros spanyol tudós alkotta írásjeleknek, valamint a klasszikus latin művek szerzői (Cicero, Sallustius, Livius, Lucretius, Vergilius, Ovidius) által használt különféle – többek között szünetek jelölésére használt – jeleknek. Végül összefoglalásként megállapítja, hogy az ókori európai emlékek többnyire megszakítottan írással íródtak, és ha szórványosan előfordultak különféle szövegtagoló jelek, ezek használata inkább csak esetleges volt (92).

A középkori intonációs-szünetjelölő írásjelhasználat című fejezet ismerteti Nagy Károly célkitűzéseit, a műveltség terjesztésére, iskolák létrehozására hozott rendelkezéseit, majd részletesen

tárgyalja a Karoling-írásreform 8. században élt megteremtőjének, Nagy Károly angol tanácsadójának, a könyvtár és iskolaalapító Alcuin apátnak érdemeit és írásrendszerét. A Karoling-írásjelek mellett megemlíti a dél-itáliai 9–14. századból fennmaradt beneventán írással készült kódexeket és a 8–11. században a liturgikus könyvekben fennmaradt vizigót írásjeleket is (92–5).

Magyar vonatkozása miatt is érdemes e helyen részletesebben szólni a tankönyv által a közép-európai környezetbe helyezett gregorián énekeknek, a katolikus egyház egyszólamú énekeinek rögzítéséről, azaz a monodikus zene kottairásáról, a neumairásról. Ennek az írásnak az összetevő jeleit neumáknak szokás nevezni. „A neumákat a szövegsorok közötti üres térben helyezték el [...] feladatuk az volt, hogy a dallam általános menetét az emlékezetbe idézzék” (95). A neumairás eredetéről több elmélet is született, „az azonban, hogy valamiféle összefüggés van a neumajelölés és a középkori írásjelhasználat között, kétségtelen” (96). Egy egész oldalt betöltő összefoglaló táblázatból megismerhetjük Európában, a középkorban leggyakrabban használt neumajeleket (97).

A zenei írásrendszer Magyarországon a 12. század közepén Esztergom központtal alakult ki, és a 11. századi egyházszerzés kapcsán hazánkba került zenei kódexekben fellelhető német neumák gyakorlatával kezdődött és terjedt el. Később, a 13–15. században a neumairás változáson ment keresztül, modernizálódott, és végül a neumák széttörődedve hangjegyekké alakultak (Korai magyar történeti lexikon 9–14. század. Főszerkesztő: Kristó Gyula. Budapest, 1994. 496). Az *Írásjeltan* tankönyv a neumairás magyar gyakorlatát a 150 lapos, 12. század közepén Gyulafehérváron készült Codex Albensis egyik lapjának másolatán mutatja be (40 ábra). A pannonhalmi Szent Benedek-rend története (Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek-rend. Szerk.: Erdélyi László, Sörös Pongrác, Budapest, 1903) első kötete részletesen ismerteti a magyarországi egy- és kétvonalas, valamint a háromvonalas neumairást, és ezek bemutatására mellékeli a 12. század végén szerkesztett Pray-kódex imádságos gyűjteményében fennmaradt neumairásos emlékek igen szép fényképmásolatait (i. m. 520–2). Mezey László szerint a „Halotti-beszéd kódexének somogyvári részében – közép-európai viszonylatban nagy ritkaság – aquitániai pontneumákkal is találkozunk” (Paleográfia, 1961. 100).

A könyvnyomtatás szerepe a logikai-grammatikai írásjelhasználat kialakulásában című fejezet a szöveges kifejtés mellett két nagyobb összesítő táblázatot tartalmaz. Az első táblázat a 14–16. században működött 15 olasz szerző (mű) központosítási gyakorlatát mutatja be, a második, nagyobb táblázat az 1441–1782 között élt 43 német szerző különféle írásjeleit összesíti. E fejezet végkövetkeztetése: „a 18–19. századra minden nép megalkotta a írásjel-használati szabályait, melyek azóta kisebb változtatásokkal ugyan, de ma is érvényesek” (106).

4. Az egyetemi oktatás szempontjait és céljait kielégíteni szándékozó *Írásjeltan* című tankönyv meghatározó jelentőségű fejezete *A magyar írásjelhasználat története* című rész, amely először a kéziratos művek írásjelhasználatát ismerteti a 14. század végéig. A latin nyelvű magyarországi nyelvemlékek írásjelhasználatára, a pontokkal és egyéb jelekkel (pontosvessző, virgula, kérdőjel, szünetek stb.) tagolt szövegekre példaként a szerző az 1055. évi Tihanyi alapítólevél néhány sorának, Anonymus *Gesta Hungarorum* című műve egy oldalának másolatát mutatja be (79., 80. ábra). Bekezdést jelölő, igen szépen díszített nagybetűt láthatunk az 1255–1261 között, valószínűleg Árpád-házi Szent Margit számára készült zsoltáros könyvben, psalteriumban (46. ábra).

Az Árpád-kor végéről származó magyar nyelvű emlékcsoport szövegtagolását, központosítási rendszerét a Halotti beszéd és könyörgés (81. ábra) az Ómagyar Mária-siralom, a Gyulafehérvári sorok és a Königsbergi töredék (82. ábra) egyes részeinek részletes elemzése révén ismerjük meg (109–11).

A tankönyv szerzőjének arra a kérdésére, hogy a 14. század végéig milyen kiegészítő írásjeleket használtak, hosszú felsorolással lehetne válaszolni, mivel a középkori magyarországi latin nyelvű művek, oklevelek írói a legkülönbözőbb kiegészítő írásjelekkel éltek. E helyen csak egyre, a gyakorlati szempontból fontos kiegészítő írásjelre kívánom felhívni a figyelmet. Több olyan középkori, latin nyelvű oklevelet láttam, amely a biztonságos fennmaradás érdekében két példányban készült el. „A másodpéldányok készítésénél [...] a *chirographálás* módszerét alkalmazták [...] az egy pergamenlapra kétszer leírt oklevélszöveget az *abc* betűivel választották el, s a hátyát e betűsoron keresztül

elmetszve, az egyik példány az oklevélkérről félnél maradt, a másik pedig a [...] levéltárban őriztetett esetleges későbbi felhasználásra” (Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Budapest, 1995², 129). Az Ómagyar olvasókönyv (Pécs, 1929) több chirographált, vagyis kiegészítő írásjelet alkalmazó oklevelet közölt és magyarázott meg (i. m. 79, 88, 100).

A 15–16. századtól kezdve megszorodtak a nyelvmélekek. A korai kéziratos levelekben és peres iratokban a bekezdéseket nem jelölték (84. ábra), annál nagyobb figyelmet fordítottak a kézírásos kódexek tartalmi egységének elkülönítésére. A tankönyv szerzője sorra veszi az egyes kódexek, kódexcsaládok írásjelhasználatában mutatkozó egyezéseket és különbségeket (86–119. ábra), és egy jól áttekinthető táblázatban tárja elénk a 15–16. századi magyar kódexcsaládok keletkezési idejét és az azonos helyről származó kódexek közötti rokonságot (112–24).

A *magyar nyelvű nyomtatott művek írásjelhasználata* című fejezet bevezetésében a szerző leszögezi, hogy a korai nyomtatványok több jelet is használtak azonos helyzetekben, illetőleg egy jelet több funkcióban is, így eljárásuk következetlen volt (124), majd a művekben fellelhető különféle írásjeleket latin és magyar nyelvű nyomtatványok (*Chronica Hungarorum*; Thuróczi-krónika; Ozorai Imre: *De Christo et eius Ecclesia*; Pesti Gábor: *Esopus fabulái* stb.) részletes ismertetésével elemzi (124–32; 120–8. ábra).

Az 1650 és 1772 közötti időszak grammatikusainak írásjelhasználatát ismét egy igen jól áttekinthető táblázat mutatja be (134–5), majd a szerző Fábíán Pál *Az akadémiai helyesírás előzményei* című munkája alapján ismerteti, és táblázatba szerkesztve tárja elénk az 1772-től a Magyar Tudós Társaság első helyesírási szabályzatának megjelenéséig (1832) eltelt 60 év grammatikusainak és ortográfusainak nyilvánosságot kapott nézeteit (140–1).

Az *Írásjeltan* tankönyvet az 1832-től számított akadémiai helyesírás különböző időpontokban megjelent szabályzatainak ismertetése zárja. E fejezet megírásában a szerző saját kutatásai mellett Szemere Gyula *Az akadémiai helyesírás története* (1832–1954) című munkájára támaszkodott (147–9).

A szerző végezetül felteszi a kérdést: van-e elegendő írásjelünk? Egyesek csökkentenék az írásjel-használati szabályokat, mások azt vallják, hogy sokkal több írásjelre lenne szükség, olyanokra, „amelyek kifejezik a haragot, [...] a gúnyt, a jókedvet stb.”. „Hogy milyen jövő vár az írásjelekre?” „Lehet, hogy a modern információs eszközökön divatba jönnek újabb és újabb írásjelszerű jelek, az írásjelek száma és az írásjelhasználat fő szabályai azonban valószínűleg maradni fognak” (150–1).

Összefoglalásul kijelenthetjük, hogy köszönet illeti az *Írásjeltan* című mű szerzőjét, Keszler Borbálát, amiért erre az óriási szakirodalommal bíró, évezredes kérdéskörre ráirányította a figyelmet, és a megadott keretek között nemcsak a felsőoktatás céljait szolgáló és elősegítő tankönyv megírására vállalkozott, hanem az érdeklődő nagyközönség számára is egy hasznos, eligazító könyvvel szolgált.

Fehértói Katalin